

LUND UNIVERSITY

S'Villanorvm de Malmøghae. Landskap, urbanitet, aktörer och Malmö

Thomasson, Joakim

Published in:

De første 200 årene. Nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer

2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomasson, J. (2008). S'Villanorvm de Malmøghae. Landskap, urbanitet, aktörer och Malmö. I A. Hans, H. Gitte, & Ø. Ingvild (Red.), *De første 200 årene. Nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer* (Vol. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter 5, s. 277-302). UBAS Nordisk.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

S' Villanorvm de Malmøghae

– *landskap, urbanitet, aktörer och Malmö*

«S' Villanorvm de Malmøghae» är inskriften runt det äldsta kända sigillet från Malmö (Tomner 1971:178, figur 1). Den latinska inskriptionen berättar att sigillet tillhör borgarna i Malmö. Rådet skickade med andra ord brevet såsom representanter för stadsbefolkningen. Motivet, en romansk kyrkobyggnad belägen vid det böljande havet och där både månskärnan och en sexuddig stjärna tornar upp på det bakomliggande himlavalvet, väcker inga tvivel om att borgarna levde på en plats vid havet som kännetecknas av kyrklig fredsordning och hedervärdighet. Trots att avbildningen föreställer en kyrka som vid tiden helt eller delvis var ersatt av en gotisk katedral, den nuvarande S:t Petri kyrka, var budskapet tydligt: det var bilden av en stad. En rådsorganiserad stadigvarande befolkning boendes på en ordnad plats vid havet var för samtiden igenkännbara och förväntade beståndsdelar av vad som skulle karakterisera en sådan. Befolkningen i Malmö ville ikläda sig identitet som borgare och platsen som stad.

Vid tiden för brevskrivandet pretenderade Malmö på att vara en av Danmarks allra viktigaste städer. Faktum är att staden senare under medeltiden och fram till mitten av 1600-talet var rikets näst största stad, bara Köpenhamn var större.

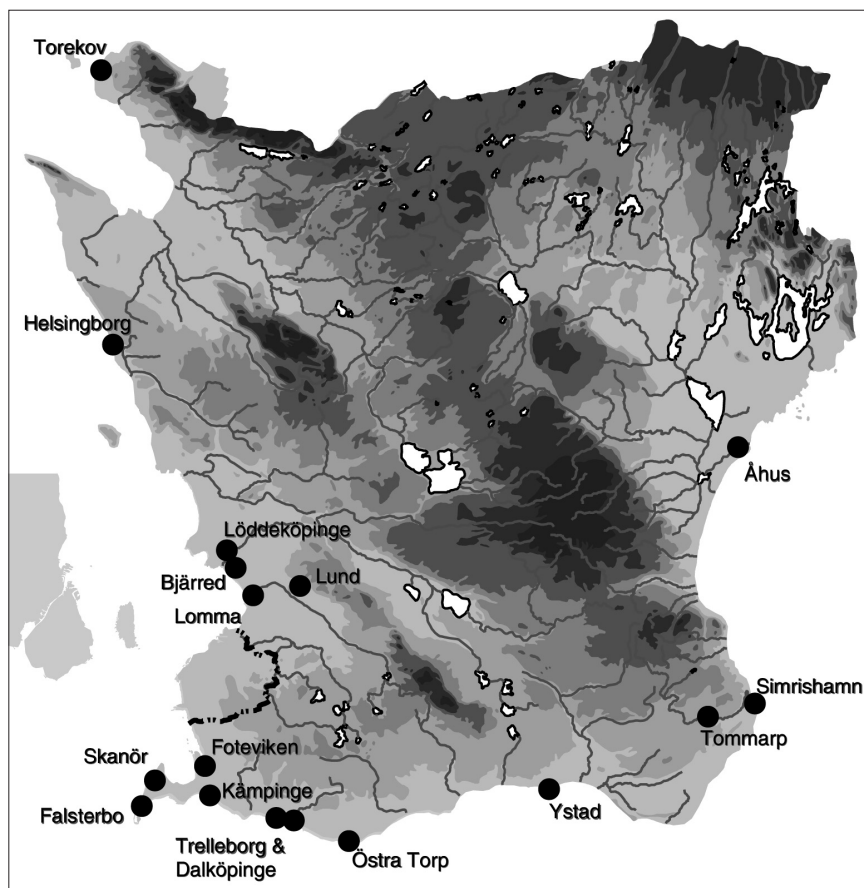
Innebörderna i borgarnas i Malmö sigill på brevet från år 1350 är uppenbara. Retrospektivt är det lätt att förstå det som en del av en närmast linjär och lagbunden utveckling, resultaten framgår med all önskvärd tydlighet. Men borgarnas vilja att tillkännage sin och platsens sociala och kulturella status är ett av flera uttryck för aktörskap, som gentemot samhälleliga strukturer och rena tillfälligheter är delar av en brokig resa mot det idag självklara resultatet. Förhoppningen med denna text är att fånga några aspekter av detta spel mellan handling, strukturer och tillfälligheter som kommit att forma staden Malmö. Fokus finns på den tidiga utvecklingen, från urbana uttryck och strukturer i den yngre järnålderns landskap till rådets brevskrivande till sina kollegor i Rostock.

Urbanisering och aktörer

Skapandet av städer är knutet till ett växelspel mellan strukturer och aktörer. För att överhuvudtaget ha förutsättningar att skapas är städer beroende av maktförhållanden där vissa resurser är knutna till specifika platser. Om dessa skall kunna utvecklas till städer är de i sin tur beroende av att människorna på platsen agerar genom att forma en kulturell gruppering. För att detta skall uppfattas som en överlokal kategori, måste det finnas ett igenkännande, materiellt och socialt, gentemot personer på andra liknande platser; städer förutsätter borgerskap.

Ett landskapligt bakgrundsscenario

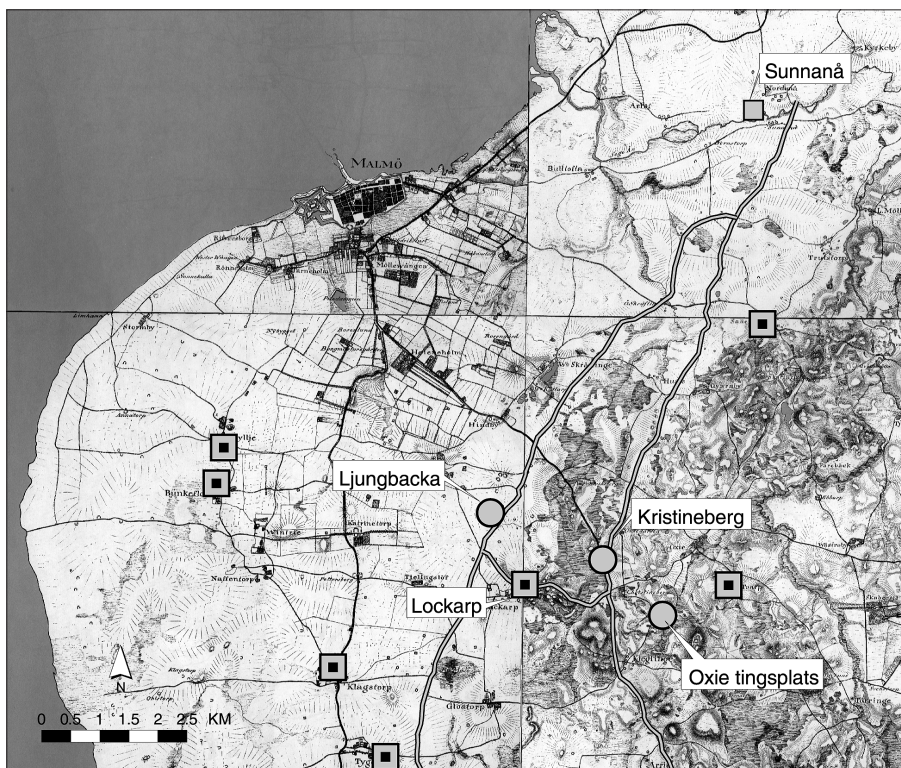
Urbanisering är koncentrationer och materialiseringar av auktoritativa (kapaciteter att styra och kontrollera människor) och allokativa resurser (kapaciteter att påverka den materiella omgivningen) till specifika platser (Giddens 1984:xxxi). Auktoritativa resurser yttras som ideologiska, rättsliga, administrativa, militära funktioner, och allokativa resurser som ickeagrara ekonomiska funktioner knutna till marknad, hantverksproduktion och andra verksamheter som differentierats ur binäringar till jordbruket (jfr. Blomkvist 1982). De förstnämnda resurserna är knutna till platser som är centralorter, de står i hierarkisk position gentemot andra orter i landskapet. De sistnämnda resurserna är knutna till platser, som inte förutsätter hierarkiska relationer gentemot det kringliggande landskapet. Vad som emellertid förenar de olika platserna är att de är koncentrationer av ickeagrara resurser utöver det som vanligen finns inom agrarbosättningar. Utifrån dessa förutsättningar har exponenter för sådana identifierats på tre olika typer av platser under yngre järnålder. Det rör sig om aristokratiska storgårdar, ceremoniella platser och kustnära orter. Eftersom fokus i denna artikel är strandplatsen Malmö, kommer huvudsakligen urbana strukturer på kustnära orter att behandlas.

Figur 1. Orter i Skåne som omnämns i texten. Malmö kommun markerad med svart streckad linje.

De aristokratiska storgårdarna var koncentrationer av ideologiska, administrativa, militära och ekonomiska resurser (jfr. Söderberg 2005; Björhem & Magnusson Staaf 2006; Heimer 2008; Ifversen 2008). Även om dessa platser var agrara, var de för samhället väsentliga platser för hantverksproduktion (främst prestigeföremål och vapen; jfr). De var även, genom att de beboddes av personer som innehade statuspositioner i samhället, administrativa och militära centralorter. Likaså var aristokratin och hallbyggnaderna centrum för religiösa initiationsriter, gästbud och blot (Söderberg 2005:260 ff). Till sin karaktär var miljöerna reglerade platser öppna för familjan och inbjudna gäster.

I Malmöområdet (definierat som området inom dagens kommungränser; jfr Fig. 1–2) har flera sådana aristokratiska miljöer påträffats. Den mest undersökta platsen, daterad från mitten av 900-talet till början av 1100-talet, finns i de norra och östra delarna av Lockarps bytomt (Heimer 2008). Det residensiella området, en fyrlängad struktur med hallbyggnader, fanns i de östra delarna, närmast ett äldre gravfält. På gården, avskilt från högsätet, fanns även bostäder och hus knutna till hantverk och hantverkare, agrarproduktion och jordbruksarbetare samt det väpnade följet. Om hallbyggnader av s.k. trelleborgstyp, vanligen daterade till 1000-talet, används som indikation på storgårdar, har åtminstone ytterligare sju aristokratiska miljöer funnits runt om i Malmöområdet (Ifversen 2008) (Fig. 2).

Figur 2. Urbana orter i Malmöområdet från senare delen av järnåldern. Fyllda kvadrater motsvarar aristokratiska miljöer (platser med s.k. trelleborgshus), ofyllt kvadrat markerar omlastningsplatsen i Sunnanå vid Sege å, samt cirklar motsvarar ceremoniella platser. På kartan har även två äldre vägsträckningar markerats, som förband Uppåkraområdet med Trelleborgskusten (gråsvart heldragen linje). Skånska rekognosceringskartan från 1812–1820 har använts som bakgrund.

Det religiösa utövandet var (under förkristen tid) integrerat med den rättsliga praktiken, som samfällt var legitimerande och en förutsättning för politiskt och ekonomiskt maktutövande (jfr. Gurevitj 1979:91; Brink 1990:358; Ström 2005:70 ff). Platserna där större kollektiva ritualer ägde rum, som gravfält, kan ur detta perspektiv förstås som ideologiska centra. Som sådana var de därför samtidigt exponenter för koncentrationer av rättsliga, administrativa och ekonomiska funktioner. Dessa platser var öppna för större befolkningsutsnitt som tillhörde lokala eller regionala gemenskaper. De var cykliskt utnyttjade i samband med kollektiva religiösa ceremonier, och fanns huvudsakligen inte på platser med varaktig bebyggelse. Ceremonierna kunde av allt att döma ledas av personer som innehade statuspositioner i samhället (godar, etc) och som säkerligen också var innehavare av storgårdar. Men verksamma på dessa platser fanns några gånger också till synes obundna och ambulerande hantverkare, som uppdragstillverkade prestigeartefakter.

Platser som återkommande nyttjades för rituella ceremonier, bör ur detta perspektiv förstås som väsentliga ideologiska orter i landskapet. Gravfält med varaktigheter som överstiger flera kulturhistoriska perioder och som också varit i bruk under yngre järnålder, har dokumenterats på sju platser i Malmöområdet. Av dessa framstår gravfälten vid Kristineberg, Ljungbacka, Virentofta och Kvarnby som de mest betydande (jfr. Rudebeck 2002; Björhem & Magnusson Staaf 2006:234 ff) (Fig. 2).

Sambandet mellan kult och betydande rättsliga och administrativa funktioner får sitt kanske tydligaste uttryck i praktiken på tingsplatserna. På tingen samlades alla fria män inom ett bestämt område. Där behandlades politiska, administrativa och rättsliga frågor. Besluten som togs vann legitimitet genom närvaron och den direkta kommunikationen med de viktiga förfäderna. Tingssammankomsterna ägde av allt att döma rum i samband med religiösa högtider. I anslutning till dessa, som vid Disatinget i Uppsala, kunde marknader anordnas (Schledermann 1974).

Under medeltid och nyare tid fanns Malmöområdets (häradets) tingsplats i närheten av byn Oxie. Kunskapen om själva tingsplatsen är i huvudsak känd genom tingsindikerade marknamn i de äldre skrift- och kartmaterialen, och först sekundärt emanerande från arkeologiska iakttagelser. Utifrån dessa förutsättningar förefaller det som om tingsfunktionerna varit spridda inom ett område som är beläget söder om byn Oxie, vid gränsen mot grannbyarna Lockarp, Toarp och Käglinge. De tingsindikerande marknamnen syftar på ting (*ting ager*, *tingbacka*, m.fl.) och galge (*galliebers ager*, *galle ager*; Svensson: i tryck). Till detta kommer åkernamnet *Hutderna*, i betydelsen hudda liten byggnad, som antingen kan sättas i samband med ett häkte eller med marknads- eller övernattningsbodar. Även bynamnet Käglinge kan sättas i samband med tingsplatsen. Förleden från forndanskans *Kak* åsyftar skampåle, som relaterar till en avrättningsplats. Efterledet *-inge*, som av ortnamnsforskare anses ha varit aktivt före vikingatid, var en inbyggarbeteckning, vilket skulle innebära att namnet Käglinge betyder befolkningsgruppen vid avrättningsplatsen (Svensson, i tryck). På galgmarkerna framkom ett stort antal människoskelett, varav ett tiotal dokumenterades och kunde konstateras vara personer som avrättats under slutet av 1200-talet – början av 1300-talet (Svensson, i tryck). De arkeologiska iakttagelserna i områdena med tingsindikerande marknamn i övrigt är tyvärr bristfälliga. Tingsplatsens ålder kan därför endast föras tillbaka till högmedeltid. En indikation på att funktionen skulle kunna föras ytterligare tillbaka i tid är att formulerandet av ortnamnet *Käglinge* förutsätter att det funnits en tingsplats, och att detta enligt gängse ortnamnskronologi bör ha skett före vikingatid.

De kustnära orterna

Kusterna var liminala zoner mellan en inre fredlig värld, där bygdens lag och normer gällde och där boplatserna fanns, samt en yttre främmande och för invånarna i bygden laglös värld (eftersom den som var utanför den egna bygden också befann sig utanför lagen; jfr. Andrén 1998; Hedeager 2001). Samtidigt var de viktiga områden för nyttjande av marina naturresurser. Kusterna var både initiala mötesplatser för fjärran kommande gäster och besökare och samlingsplatser för den lokala och regionala befolkningen.

Längs med kusterna finns därför föga förvånande lämningar efter en mängd aktiviteter av ickeagrar karaktär (jfr. Ulriksen 1998; Söderberg 2000a). Det rör sig om företeelser som landningsplatser för bygdens skepp vare sig de användes till fiske, färresor eller ledung och konstruktioner knutna till fisket. Men på kusterna finns också platser med lämningar efter hantverksproduktion och marknadsaktiviteter. Längs med stränderna och i anslutning till det som senare skulle bli städerna Åhus, Simrishamn, Ystad och Trelleborg samt i Löddeköpinge (jfr. Söderberg 2000a) (Fig. 1), finns platser med två typer av lämningar som kan relateras till ickeagrara ekonomiska funktioner. Dels har kulturopåverkade sandlager dokumenterats, i vilka det finns föremål som både visar på tillverkning av värdeföremål och utbyte av sådana. Dels finns lämningar efter rigidare konstruktioner som grophus och stolpburna byggnader, med samma typ av föremålsuppsättningar. Strandpartierna börjar utnyttjas under romersk järnålder. Först under folkvandringstid, men framförallt under vendel- och vikingatid finns belägg för stolpbyggnader och grophus. Av allt att döma representerar dessa konstruktioner mestadels och huvudsakligen olika typer av ekonomibyggnader som utnyttjats säsongsmässigt, snarare än permanent kustbunden bebyggelse.

Ett sådant exempel utgör förhållandena vid Trelleborgskusten (Söderberg 2000a). De äldsta nedslagen i form av kulturopåverkade sandlager har daterats till romersk järnålder. Under vendeltid ökar intensitet och storlek på platsen för att kulminera under vikingatid och 900-talet. Då bestod bebyggelsen vid det som skulle bli staden Trelleborg av grophus och lättare stolpbyggda konstruktioner fördelade utmed kusten, och intill fanns en ringborg. Längs med stranden österut finns flera nedslag av samma karaktär. Vid Östra Torp, fanns exempelvis under 600- och 700-talen en även en bebyggelse bestående av ca. 70 grophus, där fyndmaterialen från fyllnadslagren visar på såväl värdeproduktion som marknadsverksamhet (Stjernquist 1988).

De hantverk som framförallt är representerat på kustplatser i det danska området är järnbearbetning, bronsgjutning, textilbearbetning, ben- och hornhantverk, samt produktion av föremål i glas, ädelmetall och bärnsten (Ulriksen 2002). Detta skiljer sig från produktionen på de agrara platserna, där det inte fanns en sådan diversifierad tillverkning. På de senare var textilhantverket vanligast, följt av järnsmide och bronsgjutning. Ben- och hornhantverk samt produktion i ädelmetaller och glas var ovanliga hantverk i relation till det som bedrevs på kustplatserna. Analyser av föremålstyper inom gjuteriiproduktionen pekar mot att de hantverkare som varit aktiva på kustplatserna var specialiserade och mobila inom östra Sydskanandinavien (Callmer 1995). Från och med mitten av 700-talet sker en gradvis förändring. Från att ha varit beställningshantverk förändras tillverkningen och får mer karaktären av massproduktion. Detta sätts i samband med att hantverkarna blir aktiva inom ett större område och att de interagerar i samverkan med handelsmän.

Det arkeologiska materialet visar också på att boplatser var särskiljda från merkantila platserna. I Bjärred, beläget vid kusten väster om Lund (Fig. 1), fanns en tydlig sådan uppdelning (Becker 2006). Hantverks- och utbytesplatsen, som fanns under perioden från 700- till 900-tal, låg på andra sidan av ett våtmarksområde gentemot boplatserna. Bebyggelsen kännetecknades av grupperingar med grophus och enklare stolpbyggnader, och fynd visar på att man bl.a. har sysslat med värdeproduktion som klensmide. Likaså var hantverks- och marknadsområdena vid Vikhögsvägen och stranden utanför Löddeköpinge rumsligt avskilt från de näraliggande samtida boplatserna (jfr. Söderberg 2000b). De båda platserna utnyttjades säsongsmässigt under 700- och 900-talen, och karakteriserades förhållandevis täta anhopningar av grophus (även om den närmast åmynningen är mindre undersökt). Vikhögsplatsen skiljde sig från Bjärred genom att området förmodligen avgränsats med en vall (datering ej klarlagd). Men i anslutning till området finns två äldre gravhögar, vilket kan indikera att sammankomsterna kan ha skett i samband med religiösa högtider. Intressant i sammanhanget är även att Vikhögs- och kustplatsen tas ur bruk ungefär samtidigt som ringborgen i Borgeby (några kilometer österut längs med ån inåt land) anläggs.

Kusterna som sociopolitisk rum

Stränderna och kusterna framstår som mötesområden avskiljda från den agrara bebyggelsen. Förstranden, den obebodda strandremsan, kategoriserades under medeltid, med tillhörande marina naturresurser, som en typ av allmänningar (jfr. Meyer 1959; Jørgensen 1972; Niitemaa 1972; Blomkvist 1982). Eftersom bebyggelseenheter under den aktuella perioden mestadels fanns i inlandet, utgjordes kusterna huvudsakligen inte av toft- eller inägomark till vilka det fanns egendomsrättsliga anspråk. De till förstränderna anslutande områdena nyttjades som betesmark eller utmark och därmed också uppfattades som en typ av allmänningar. Som sådana var de under medeltiden byarnas gemensamma resurser, där respektive brukares andel stod i proportion till gårdens storlek. Detta innebar att tillgången till resurserna reglerades av bruksrättigheter som gemensamt innehades av gårdsinnehavarna. Bland de resurser som var knutna till kusterna fanns fisket (Schalling 1959:335) och rätten till strandade större objekt som valar och vrakgods (Jørgensen 1972).

Kusterna var områden som under lång tid period- eller säsongsmässigt permanent utnyttjats till ickeagrara aktiviteter. På detta sätt konstituerade de återkommande aktiviteterna en symbolisk ordning i landskapet, som strukturerade en form av varaktiga ekonomiska institutioner utanför agrarbebyggelserna. I ett vidare perspektiv relaterar den permanenta närvaron av ickeagrara aktiviteter till kusterna som sociopolitisk rum. Under medeltid, och sannolikt även före denna period, var bruksrättigheter en väsentlig form av innehav (jfr. Ågren 1995). Principen var att rätten till ett objekt blev starkare ju längre man innehaft och brukat det. Aktiviteterna på stränderna var ett *varaktigt* bruk som ur detta perspektiv torde ha medfört *rättigheter* till dessa resurser.

I enlighet med mottot att det som ingen äger det äger kungen, inkorporerades allmänningarna och de resurser som var knutna till dessa (tillsammans med mynträten, passagerätt och danefæ) i kungens grundregale (Jørgensen 1968:705 f; Carelli 2001:215). Den kungliga mynträten existerade redan under slutet av 1000-talet, medan allmänningarna först stegvis inkorporeras under 1100- och 1200-talen. Första kända anspråket på strandrätt finns i ett privilegiebrev till S:t Knuds kyrka i Odense, nedtecknat någon gång under åren 1104–1117. I detta framgår att kungen hävdade ensamrätt till vrak, men huvudsakligen gjordes anspråk på andelar av det ilandflutna godset (Jørgensen 1972). Efterhand under loppet av medeltiden förlänades delar

av strandrätten bort, eftersom överlevande köpmän fick rätt att bärga sitt förlista gods. Flera städer blev också förlänade rättigheten att deras förlista skepp inte skulle räknas som vrak, vilket gjorde att dessa inte omfattades av strandrätten. Först under slutet av 1100-talet och början av det nästkommande seklet görs anspråk på förstränderna. I Jyllandslagen finns en regel om att på de platser där bondens jord stöter mot kungens förstrand, där äger kungen fiskeriet och bonden jorden. Ingen får utan bondens tillstånd sätta upp bodar eller garn (Meyer 1959). Principiellt innebar detta att kungen gjorde anspråk på andelar utkomsterna av fisket, men att infrastrukturen var knuten till dem som innehade egendomsrätten till marken intill förstranden. De komplicerade ägorättsliga relationerna mellan hävdvunnen bruksrätt och hävdande av regalierättigheter kan illustreras av ytterligare en passus från samma landskapslag. I denna stadgas att kungen och bönderna gemensamt ägde allmänningssjorden, vilket har tolkats som att de senare hade fri bruksrätt, medan röjning och nybygge skulle villkoras av kungen (Carelli 2001:215).

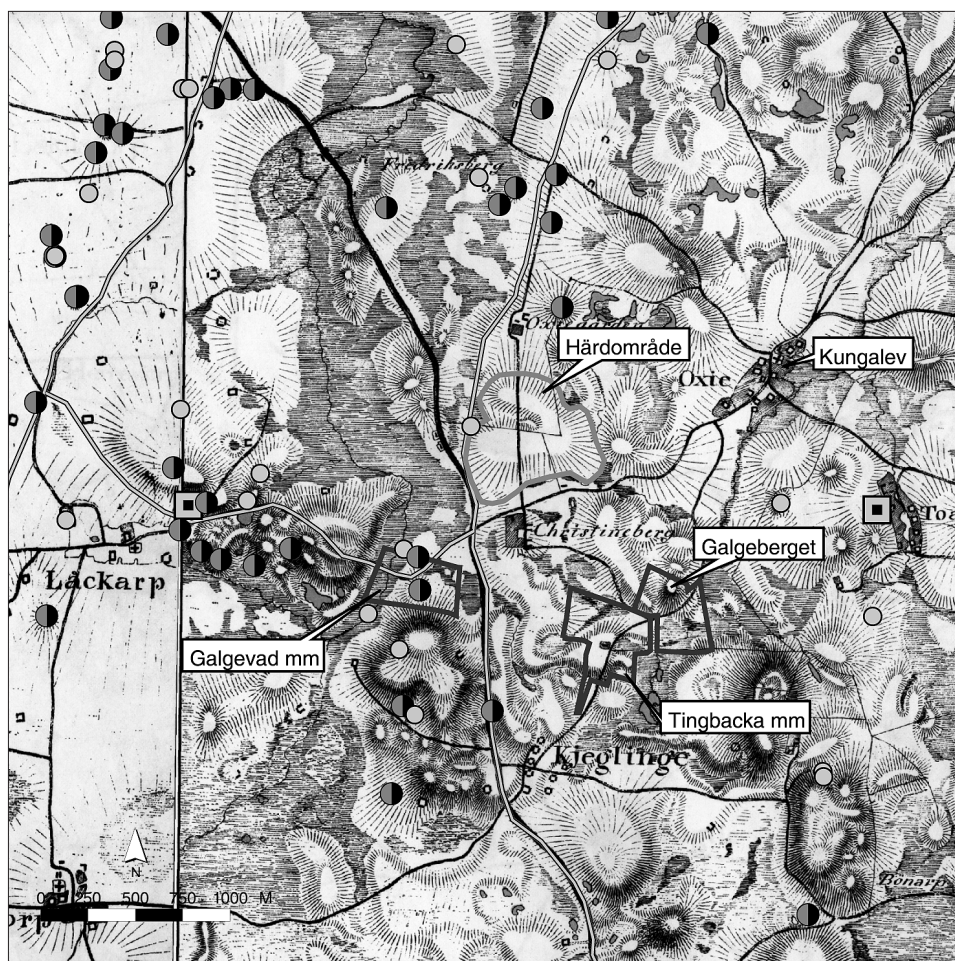
Ett förändrat kustutnyttjande.

Under 900- och 1000-talen förändras utnyttjandet av kusterna i Skåne. De talrika spåren efter hantverks- och marknadsaktiviteter minskar eller upphör helt (Söderberg 2000a:291 ff). På några av de platser som senare blev stadsområden har emellertid diffusa spår i form av kulturinfiltrerade sandlager, enstaka härdar, kokgropar, etc. från slutet av 900-tal till tidigt 1100-tal påträffats (Falsterbo, Helsingborg, Malmö, Simrishamn, Skanör, Trelleborg & Åhus). Källäget är problematiskt eftersom dateringarna i huvudsak baserats på östersjökeramik (med vida dateringsramar), och på att lämningarna överlagras av lerbottenbebyggelsen. Lämningarna är svårdiagnostiserade och otvivelaktigt annorlunda och mindre omfattande (både vad gäller antalet platser, lämningstyper, utbredning och bevarandegrad) än vad som karakteriserade kustplatserna under vendel- och tidig vikingatid. Men det fragmentariska materialet pekar mot att stränderna även fortsättningsvis utnyttjats, men där funktionsbestämning av aktiviteterna inte låter sig göras pga. källmaterialets bevarandegrad och diffusa karaktär. På flera platser antyder källmaterialet även att platsen först ianspråktagits under denna period.

Studier av förhållandena i övriga Danmark, visar på andra förhållanden där såväl diversifieringen av hantverksproduktionen och antalet kustplatser ökar fram till ca. 1100 (Ulriksen 1998). Om skillnaderna gentemot förhållandena längs med de skånska kusterna beror på olika inventerings- och undersökningsmetoder eller andra källkritiska aspekter får låtas vara osagt. Men förändringen av ett av de materiella uttrycken är särskilt tydlig; grophus försvinner från kusterna. Eftersom hantverksmiljöer i form av grophus finns på de aristokratiska miljöerna i inlandet under hela 1000-talet och en bit in i 1100-tallet, bör detta betyda att åtminstone organisationen av hantverket har förändrats eller att det helt har omlokaliserats till storgårdarna. Däremot har stränderna även fortsättningsvis utnyttjats till andra former av verksamheter, möjligen med en större betoning på exploatering av marina naturresurser.

Förändringarna i hänger kronologiskt samman med nya typer av investeringar som gjordes längs med kusterna (jfr. Ersgård 1988:56 ff; Söderberg 2000a) (Fig. 1). Som tidigare noterats anlades ringborgar i Borgeby och Trelleborg, möjligen även i Helsingborg, under 900-talet. En marin spärranläggning är känd från mynningen till Foteviken i sydvästra Skåne, och en hamnanläggning vid utloppet av Lödde å anläggs under 1000-talet. Slutligen har de vallomgärdade platserna på stranden vid Lomma (väster om Lund) och Kämpinge (väster om Trelleborg) länkats till kategorin nya strandlokaler anläggs under detta sekel.

Avgränsade kustplatser var emellertid inte ett ovanligt fenomen. Strändernas topografi är föränderlig (jfr. Ersgård 1988:15 ff), vilket innebär att liknande sandformationer som vallar lätt kan ha översandats och/eller blåst bort. Det huvudsakliga argumentet är att även naturtopografiska formationer under äldre tid kan ha fungerat som legitima avgränsningar, vilket innebär att vallar kan likställas med bäckar, våtmarker, etc. Exempelvis framgår det i landskapslagarna att naturformationer av olika slag, utanför inägnas och gårdarnas diken och hägnader, var juridiskt legitima gränser (jfr. Hoff 1998:250 ff). Det är också i första hand topografin som har avgränsat de strandlokaler som senare kom att anläggas till städer, varav det inom ett antal även finns järnålderslämningar. I Trelleborg avgränsades stadsområdet och därmed även de äldre lämningarna i öst och väst av två mindre vattendrag. I Malmö

Figur 3. Tingsområdet söder om Oxie. Tingsindikerande marknamn (namn innehållande galge, respektive ting) markerade med mörkgrå fet heldragen linje, arkeologiskt observerade härdområde och härdområdesindikerande marknamn (eldkulla, askåker mm) markerad med ljusare grå fet heldragen linje. Gravhögar och andra monumentala gravkonstruktioner markerade med halvfyllda cirklar och övriga gravar markerade med grå cirkel. Slutligen har de aristokratiska miljöerna i Toarp och Läckarp markerats med fylld kvadrat. Underlagsmaterial från MMA, FMIS och Lars Person, kulturgeograf Malmö Kulturmiljö.

avgränsades stadsområdet av bäckar och våtmarker. Förhållandena var likartade i Helsingborg, Landskrona, Skanör, Falsterbo, Ystad och Simrishamn, där stadsområdena helt eller delvis kringgärdades av sådana naturtopografiska formationer. Detta mönster går igen i några av de äldre strandplatserna, där bl.a. Bjärreds-lokalen och Östra Torp vid Trelleborgskusten, har dessa typer av naturtopografiska avgränsningar. Man har även kunnat konstatera att kustplatser, som Vikhögslokalen, anlagts intill äldre väl synliga monument (jfr. genomgång i Söderberg 2000a). Förutom att dessa äldre monument kan ha varit centrum för religiösa ceremonier, finns det möjligheter att de även haft en gränsmarkerande funktion (det senare framgår av landskapslagarna; jfr. Hoff 1998:250 ff, och äldre kartmaterial).

Det finns således argument för att påstå att strandaktiviteterna vanligen, eller åtminstone inte ovanligen, pågick på avgränsade områden. Dessa låg i gränslandet mellan förstrand och de agrara bebyggelseenheter utmark (kusternas föränderlighet omöjliggör en närmare precisering), vilket torde innebära att platserna var territoriellt markerade innehav av bruksrättigheter till ickeagrara resurser (till skillnad från egendomsrätliga markeringar). De som kunde göra anspråk på innehav till dessa platser var de som innehade gårdar i de angränsande agrara bebyggelseenheter. Aktörerna var med andra ord knutna till de kustnära bygderna, både aristokrater i samhällets elitskikt och gårdsinnehavare. Etableringen av vallomgärdade platser under slutet av 900-tal och 1000-tal faller med andra ord in i traditionella uttryck för ickeagrara aktiviteter längs med kusterna. De empiriskt mest tydliga förändringarna är att hantverket försvinner från kustorterna och koncentreras till storgårdsmiljöer i inlandet, vilket antyder en aristokratiskering av de ickeagrara resurserna. Detta ligger väl i linje med annan forskning där den skandinaviska krigarelliten identifierats som överregionala aktörer i östersjöområdet marknadssfär (Gustin 2004:245 ff).

De andra platserna

De mest betydande ansamlingarna av ickeagrara resurser fanns i de aristokratiska miljöerna. På dessa ansenliga och permanent utnyttjade agrara bebyggelseenheter fanns samhällets mest betydande koncentrationer av administrativa, militära och ekonomiska funktioner, men anknutna till dessa platser fanns också vissa ideologiska funktioner. De ekonomiska funktionerna innebar väsentligen att storgårdarna var centrum för betalning av tributer eller motsvarande prestationer knutna till aristokratens statusposition, de var produktionscentra avseende ickeagrara hantverksprodukter (därav var värdeproduktion av stor betydelse) samt centrum för (iögonfallande) konsumtion av indrivna medel. Detta var till sin karaktär rumsligt slutna platser, med begränsad tillgänglighet.

De ideologiska och rättsliga funktionerna var knutna till tingsplatser, gravfält och/eller våtmarker. Till skillnad från de aristokratiska storgårdarna var dessa platser öppna för vidare befolkningsutsknitt inom politiska och kulturella enheter, de var som sådana samhälleliga institutioner. Aristokraternas statuspositioner var formellt beroende av legitimerande ceremonier på tingsplatserna, och för deras respektive personliga renommé och välbördighet var det väsentligt att de genom myterna kunde knytas till aktade förfäder begravda i de mest betydande gravmonumenten. I anslutning till det cykliska utnyttjandet av dessa platser kunde marknader med tillhörande produktion och utbyte av värdeföremål äga rum.

Kusterna var bygdernas gränzoner. Strandnära bosättningar var mycket ovanliga, under den yngre järnåldern. I det medeltida rättstänkandet var förstranden en form av allmänning medan

de bevuxna delarna av de kustnära områdena tillhörde agrarbosättningarnas utmark. Eftersom egendomsrätten i första hand var knuten till bosättningar och inägomark, representerade kustaktiviteterna yttringar av bruksrättsliga anspråk, vilket även bör ha varit fallet under yngre järnålder. Längs med kusterna fanns distributions- och produktionscentra, separerade från bosättningarna. Detta var topografiskt avgränsade platser knutna till hävdvunna bruksrättigheter för bygdens befolkning. De var säsongsmässigt utnyttjade i samband med exploatering av marina naturresurser och/eller marknader med tillhörande värdeproduktion. Medan aktiviteterna på tingsplatser och gravfält vände sig gentemot en politisk enhet eller kulturell gemenskap verkar mötesplatserna på kusterna även ha varit orienterade gentemot anonyma och utifrån kommande grupper. Kustplatserna var på detta sätt allokativa institutioner, där det fanns en specifik symbolisk ordning.

Urbaniseringskriterierna var fördelade på olika platser i landskapet, som innehåller delar de innebörder som associeras med det stadsbegrepp som diskuterats ovan. De *aristokratiska miljöerna* var visserligen varaktiga boplatser, auktoritativa centralorter och koncentrationer av ickeagrara allokativa resurser. Men de var inte tätbebyggda, marknadssfären var gåvobaserad och begränsat till ett fåtal med tillgång till de slutna platserna, och det saknades en befolkning vars praktik och livsstilar var urbana. På samma sätt var de *ceremoniella platserna* ideologiska och rätliga centralorter med anslutande marknader och hantverksproduktion, medan det saknades en varaktig tätbebyggelse med tillhörande stadigvarande befolkning. Aktiviteterna på *kustorterna* var, i högre utsträckning än på de övriga platserna marknadsorienterade, med tillhörande hantverksproduktion. På dessa fanns utifrån kommande aktörer som med all sannolikhet var människor vars praktik och livsstilar säkerligen var urbana. Men samtidigt var de i likhet med de ceremoniella platserna inte varaktigt tätbebyggda.

Icke desto mindre utgjorde dessa typer av platser förståelsefonder för hur ickeagrara aktiviteter skulle struktureras i landskapet. Dess utformning, och säkerligen även placeringen i landskapet, var betydelsebärande för de regler (uttalade och outtalade) som rådde på dessa speciella platser. Vissa aktiviteter och handlingar var förknippade med vissa karakteristika, vilket inte minst beskrivs av det rumsliga särskiljandet av marknadsområden och boplatser.

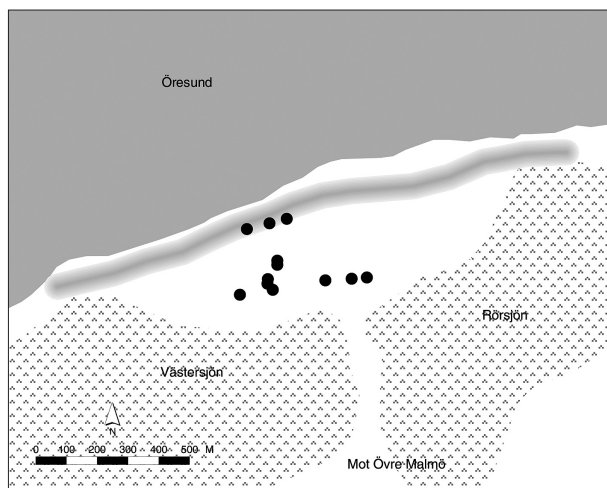
De brokiga omständigheterna som blev Malmö

Från Öresund är det omedelbara kustområdet flackt, de topografiska variationerna framstår som förlängningar de från havet inkommande vågorna. Som stegrande fortsättningar följer litorinavallen och böljande nordsydligt orienterade låglänta höjdryggar avbrutna av mellanliggande våtmarker. Det är på dessa höjdryggar, en till tre km från kusten, som den mest kustnära bebyggelsen fanns under den senare järnåldern och medeltiden. Därefter vidtar det yttre backlandskapet, bestående av brokiga formationer med iögonfallande höjder avbrutna av vattendrag och våtmarker. De aristokratiska miljöerna låg jämt utspridda inom de bebyggda områdena, medan de huvudsakliga gravfälten och tingsplatsen fanns invid de nordsydliga vägsträckningarna i backlandskapets västra delar.

Enligt de äldre kartorna utnyttjades kusterna som betesmark. Ofta markeras de som sankta områden, liknande det som kännetecknar stora delar av kusten söder om Malmö idag. Tillgängligheten till det öppna vattnet ter sig med andra ord begränsad. En sådan svårtillgänglig plats var det som skulle bli staden Malmö, belägen vid ett nordligt kustavsnitt i den allra sydligaste delen av Lommabukten. Av allt att döma var det fråga om ett långgrund

strandavsnitt, liknande de förhållanden som idag finns på Falsterbohalvön. Strax innanför förstranden fanns en östvästlig strandrevel. Några hundra meter bakom denna inåt land och i öster vidtog omfattande våtmarksområden som senare benämndes Rör sjöarna, och i väster avgränsades området av Korrebäcken.

Att döma av de äldre kartorna fanns det tre huvudsakliga och möjliga landvägar till den topografiskt avgränsade strandplatsen (jfr. Fig. 4). I öst och väst fanns vägsträckningar längs med kustlinjen på förlängningarna av strandreveln och litorinavallen, visserligen av brutna av vattendrag och våtmarker. Men den huvudsakliga vägen till platsen var förmodligen den som löpte på en av landskapets flacka nordsydliga höjdryggar. Även om kartorna kommer från en tid då staden Malmö var regionens huvudsakliga kommunikativa centra, framstår de grundtopografiska förhållandena som att vägen förband strandplatsen med huvuddelen av de kända agrara bebyggelseenheter i inlandet. Det är till och med som så att de i landskapet karakteristiska nordsydliga höjdryggarna tillsammans med de sankta partierna vid Öresund i väster, indikerar att stranden i norr var en av de minst svårtillgängliga och mest lämpliga kustplatserna i området.

Figur 4. Indikationer på bebyggelse från perioden från 1000-tal till 1200-tal. Det gråskrafferade östvästligt orienterade fältet i de norra delarna motsvarar ungefärlig utbredning av strandvallen. Underlagsmaterial från MMA.

De båda Malmö

Närmast strandplatsen fanns en agrarbebyggelse med namnet *Malmöi* (Tomner 1971:180 ff). Orten låg ett par kilometer söderut, på den norra avslutningen av en av landskapets flacka höjdryggar. Efterledet i namnet syftar på hög, i betydelsen gravhög (även om det är omtvistat). Byn förekommer i det skriftliga materialet från slutet av 1100-talet fram till år 1415. Tyvärr har endast enstaka spår av byn påträffats. Men utifrån talrika undersökningar i medeltida bytomter i området borde det ha funnits bebyggelse på denna redan under 1000-talet. Klart är i alla fall att byn hade en kyrka och att det var ett sockencentra. Detta omnämns i det äldre samtida skriftliga materialet, och kyrkans existens framgår också av äldre kartmaterial och gravar (Bager 1971:155 ff). I ett testamente från år 1269 donerar ärkediakonen Erland Erlandson i Lund pengar till kyrkorna i Övre Malmö, beläget i inlandet, och i Nedre Malmö, som då är en beteckning på strandplatsen (Tomner 1971:180 f).

Det gemensamma namnet är emellertid bara en av flera indikationer på de relationer som funnits mellan de båda orterna. Erlandsons donation till de båda kyrkornas evighet följdes upp av kaniken Niels Bunkeflo år 1346, där det även framgår att han innehade en gård i Övre Malmö. Möjligen kan detta indikera att det funnits en form av patronatsförhållande mellan de båda kyrkorna, där kyrkan i Övre Malmö inledningsvis varit det överordnade sockencentrat.

I det fragmentariska skriftliga materialet förekommer notiser om liknande profana förhållanden. Nio år tidigare än Erlandsons donation till domkyrkan ger den danske kungen Erik Klipping *köpstada* Malmö och Trelleborg i hemgift till den framlidne kungen Erik Plogpennings dotter Sofia Eriksdotter i hennes giftermål med den svenske kungen Valdemar Birgersson (Tomner 1971:181 f). När deras son, Erik Valdemarsson, sedan kräver sitt arvegods år 1327, tillerkänns han Trelleborg, Malmö *och tredjeparten av Övre Malmö*. Samma dubbla innehav fanns hos riddaren Jens Uffesen som år 1334 pantsätter stenhusgården i Malmö, samt en gård i Övre Malmö (Tomner 1971:183 f), och borgmästaren Anders Mortensson i början av 1400-talet både var innehavare av egendomen Henrikstorp i Övre Malmö och en stenhusgård i Malmö (jfr. Bager 1971:256). Det framgår av Valdemar Atterdags privilegiebrev till staden Malmö från år 1360, och Erik av Pommerns dito från år 1415, att borgarna hade skattefrihet på gods i Övre Malmö (Tomner 1971:184 f). I det äldre kartmaterialet över stadens jordar framgår att en av vångarna benämndes *Rådmansvången*, och på denna fanns *Capellåkeren* (Bager 1971:256 f). Besittningsrätten till detta område, och då även delar av Övre Malmö, tillhörde magistraten och hade kommit i dess ägo genom att Erik av Pommern donerat staden Anders Mortensens förbrutna gods. Dessa speciella relationer mellan de båda orterna antyder en form av symbios, som ägorättsligt kan förklaras av att bruksrätt på stranden var knutet till egendomsrätt i Övre Malmö.

De första spåren

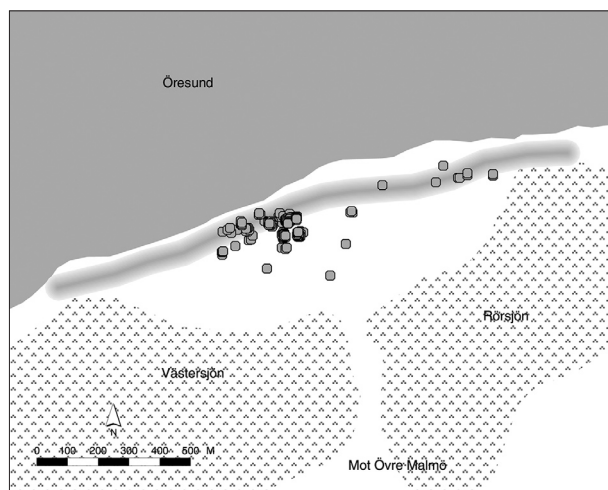
Samma typ av diffusa och svårdiagnostiserade lämningar som karakteriserar kustnyttjandet på andra platser har också påträffats i Malmö (Fig. 4). Det rör sig om kulturpåverkade sandlager, fragmentariskt bevarade nedgrävningar av olika slag som stratigrafiskt föregår de senare lerbottnarna och/eller stadsbebyggelsen, och som främst har påträffats i de västra delarna av det senare stadsområdet. I Tegelgårdsgatan påträffades en ränna som daterats till tidig medeltid (MMA G 068:04) och i Ostindienfarargatan framkom en kokgrop och stolphål som daterats till yngre järnålder (MMA G 051:06–07). I kvarteret Diana framkom stolphål som var nedgrävda i bottensanden och tydligt äldre än den efterkommande stadsbebyggelsen (Spannel & Wallebom 2004), och i grannkvarteret Tranan fanns kulturlager och en härd (MMA 059:07–08). Liknande lämningar finns belagda från kvarteren Generalens Hage (MMA 58:05), Västerport (MMA 36:01), Gråbröder (MMA 38:14) Liljan (Larsson & Balic 2005) och i Gyllenstjärnas västra delar (Mårald 2007). I de östra delarna av det senare kvarteret framkom även rester efter ett stolpbyggt hus. Detta kunde konstateras föregå stadsbebyggelsen och terminus ante quem-dateras till före 1200-tal (Almqvist & Persson 1987). I den mån sådant finns, utgörs dateringsunderlagen huvudsakligen av östersjökeramik, vilket också förekommer som redeponerade fynd i yngre miljöer. Ett sådant exempel är kvarteret S:t Jörgen, där det förekom enstaka skärvor av såväl östersjökeramik som västeuropeiskt svartgods (MMA 62:13).

Utifrån den nuvarande källsituationen är det givetvis ytterst svårt att avgöra vad dessa lämningar representerar för typ av verksamheter och närmare specificera när dessa ägde rum.

Vad som förefaller tydligt är att det rört som temporära aktiviteter (i motsats till varaktig bebyggelse) inom begränsade områden, som företagits någon gång under perioden 1000- till 1100-tal. Men om det strandnära läget inom ett topografiskt välavgränsat område förstås som betydelsebärande och strukturerande element, då bör det ha varit fråga om ickeagrara aktiviteter relaterade till marknad och/eller exploatering av marina naturresurser.

Den säsongsmässiga marknadsplatsen

Längs med den östvästliga strandreveln, betydligt tätare i de västra delarna än i de östra, anläggs under perioden från 1100-tal till omkring 1300 en ofantlig mängd lerklädda gropar, s.k. lerbottnar (jfr. Mårald 2006:fig. 11). Den enda egentliga rumsliga ordningen i den kaotiska spridningen är att de inte anlagts på förstranden (Fig. 5). Några kända lerbottnar norr om det som sedan skulle bli Strandmuren är inte belagda (jfr. Billberg 1993).

Figur 5. Lerbottnar som påträffats i Malmö äldre stadsområde. Underlagsmaterial från MMA och Chatarina Ödman (1:e Antikvarie Malmö Kulturmiljö).

Lerbottnarna är en för den aktuella perioden karakteristisk kustnära lämningstyp, liknande men vanligare än grophusen under vendel- och vikingatid. Lerbottnarna är belagda på de själländska, skånska, blekingska, öländska och gotländska stränderna och har kopplats samman med handelsaktiviteter och storskaligt fiske i regionen (Ersgård 2006). Diskussionerna om vad lämningstypen egentligen representerar har varit, och är, omfattande (jfr. Ersgård 1988; 2006). Betydelsen refererar både till praktiska användningsfält och symboliska meningsinnehåll. Att lerbottnarna användes vid hantering av fisk på strandlokalerna är svårt att komma ifrån (jfr. Cardell 2005), även om det funnits mer praktiska material och metoder till hands. Men det är lika svårt att bortse ifrån att de haft en betydelsebärande symbolisk innebörd vid de transaktioner som ägde mellan aktörerna på strandmarknaderna, både som uttryck för bruksrättigheter och som bekräftelser på att transaktionerna gått rätt till (jfr. Ersgård 2006).

Etablerandet av en ny typ av betydelsebärande och strukturerande materialitet på kustplatser, måste givetvis även ha inneburit att omständigheterna förändrats. Lika uppenbart torde det vara att denna omställning var knuten till det som lerbottnarna var ämnade att hantera, dvs. fisken. Lerbottnarna innebar därför något väsentligt nytt i hanteringen av fisken: att denna naturresurs blivit en angelägenhet för fler aktörer och att den därmed inträtt som

vara i en marknadssfär. I sin förändrade status som vara kom fisken att omfattas av nya regeluppsättningar som tidigare hade varit knutna till andra produkter. Till detta kom även ett paket med logistiska problem som måste lösas på plats (jfr. Reisnert 2006). Fisken behövde rensas, konserveras, förpackas och transporteras. Strandplatserna blev med andra ord en angelägenhet för fler än lokalbefolkningen.

De kronologiska och rumsliga gränsdragningarna gentemot de svårdiagnostiserade bebyggelselämningarna är diffus. I vissa fall kan det inte uteslutas att dessa lämningar representerar en form av enklare marknadsbebyggelse som funnits i anslutning till lerbottnarna. Vad som emellertid kan konstateras är att marknadsaktiviteterna varit av säsongsmässig karaktär (jfr. Kling & Lindgren Hertz 1990; Larsson & Balic 2005).

Aktiviteterna på den topografiskt avgränsade strandplatsen utgick således från lokalbefolkningens (och då huvudsakligen i Övre Malmö) hävdvunna bruksrättigheter till de marina naturresurserna, men stranden som gränsszon i landskapet medförde även att det var en likaledes hävdvunnen mötesplats. Av de aktörer som innehade egendom i angränsande agrarbebyggelserna utgjorde personer tillhörande aristokratin sannolikt ett icke obetydligt inslag. De som besökte stranden under marknadstiden var personer som var involverade i de handelsnätverk och köpmannasammanslutningar (gillen) som fanns i östersjöområdet. De strukturella omständigheter som motiverade detta agerande var att sillen blivit en gemensam angelägenhet för stora befolkningsutsnitt och utvecklats till en vinstgivande vara för lokalbefolkning och de besökande köpmännen. Att döma av keramikmaterialet från lerbottnarna i kvarteret Liljan bör det ha varit fråga om köpmän från de nordvästra delarna av Tyskland (Brorsson 2006). Vidare analyser av fyndmaterialet från lerbottnarna bör kunna visa på andra kontaktytor samt möjligen även kunna förnya kunskapen om relationerna med agrarbebyggelserna i det kringliggande landskapet.

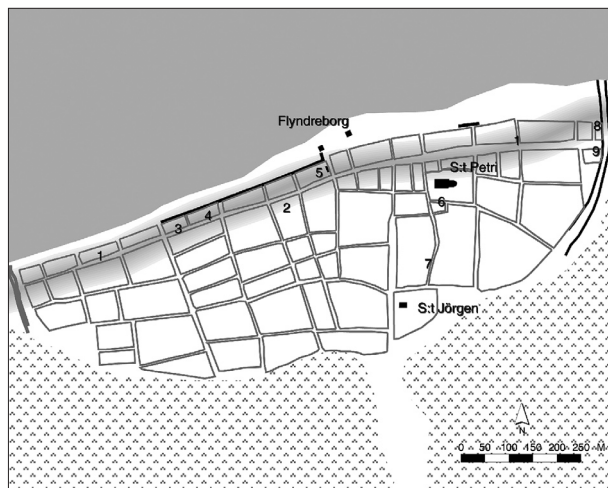
lanspråkstagande av platsen

Det kaotiska markanvändandet och det till synes utan ordning anläggandet av lerbottnar längs med sandreveln börjar successivt förändras på några platser. Med start någon gång under inledningen av 1200-talet regleras och bebyggs allt större delar av den topografiskt avgränsade strandplatsen. Det är fråga om en brokig och diversifierad utveckling som med lakuner och stilleståndsperioder varar till början av 1300-talet. I huvudsak innebär det att området delas upp i tomter med en successivt allt mer förtätad varaktig bebyggelse, som tillsammans med anläggandet av ett vägnät får till följd att det skapas en skillnad mellan offentligt och privat rum. Dessutom förses platsen med andliga och möjligen även världsliga institutioner (Fig. 6).

Institutionerna

Kyrkan som finns avbildad på sigillet från år 1350 är med all säkerhet den som omnämns i ärkediakonen Erland Erlandsons testamente från år 1269 (jfr. Reisnert 1993). I testamentet framgår att den var helgad åt S:t Petri och S:t Pauli och den bör ha stått på samma plats som den nuvarande kyrkan. Att döma av avbildningen på sigillet bör det ha varit fråga om en romansk kyrka, med ett torn över långhuset. Den nuvarande tegelgotiska kyrkan började anläggas omkring sekelskiftet år 1300. Den nya S:t Petrikyrkan bär uppenbara likheter med Mariakyrkan i Lübeck, vilket bör betyda att byggmästaren även varit verksam på denna hytta, och kom att bli Skandinavians största medeltida stadskyrka (Andrén 1985:57). Det fanns det ytterligare två kyrkliga institutioner under 1200-talet. Vid infarten till den avgränsade

strandplatsen, invid S:t Jörgens kapell, vars grundmurade kyrkorum byggdes under början av 1300-talet (jfr. Einarsen 2002), påträffades begravningar, som bör ha företagits under mitten av 1200-talet (MMA 62:13). Någon gång mellan åren 1296 och 1333 anlades också ett dominikanerkonvent (Kling 2006).

Figur 6. Rekonstruktion av Malmös äldre stadsplan, med platserna för S:t Petri kyrka, S:t Jörgens kapell, Flyndreborg, den äldsta begränsningen mot förstranden samt den äldsta vallgraven (i öster). Siffrorna motsvarar: 1: Adelgatan, 2: Kv. Liljan, 3: Kv. Neptun, 4: Kv. Fisker (mellan dessa finns Fiskestredet), 5: Lübeckarnas laghus (öster om denna finns Færgestredet), 6: Kv. von Conow, 7: Kv. Claus Mortensen, 8: Bodkomplexet vid Drottningtorget, 9: Hantverksboden i kv. Humle. Underlagsmaterial från MMA och Chatarina Ödman (1:e Antikvarie Malmö Kulturmiljö).

Under slutet av 1200-talet (1294) omnämns, att kung Erik Menved haft en fogde i staden (Tomner 1971:182). Om denne residerat på en av stadsgårdarna eller en borg är inte helt klarlagt. Första gången en borg nämns i det skriftliga materialet är först från år 1368 (Reisnert 1997). Utifrån äldre avbildningar och beskrivningar i det skriftliga materialet har ett av tornen, benämnt Flyndreborg, tillsammans med en anslutande större grundmurad byggnad i strandmuren föreslagits ha utgjort Malmös äldsta borg. Flyndreborg låg förskjuten norrut, tydligt belägen på förstranden, vilket antyder att en äldre anläggning inkorporerats i den senare byggda strandmuren. Placeringen på förstranden antyder det rimligen varit kungamakten som anlagt en sådan anläggning. När detta i sådana fall har gjorts är utifrån nuvarande källsituation omöjligt att bedöma. Men dokumentet från år 1294, tillsammans med analogier med förhållandena i Skanör, där borgen anlades på förstranden under 1200-talet (Ersgård 1988:52 f), antyder att Flyndreborg tillkommit någon gång under detta sekel.

Vägarna

Den *laenge Adelgade* är den medeltida benämningen på vad som idag är Väster-, Adel- och Östergatorna. Ursprungligen löpte denna från nuvarande slottet Malmöhus till Drottningtorget på marknadsområdets sandrev. Den språkliga innebörden av adel i namnet åsyftar att den var stadens ursprungliga eller hävdvunna gata (Thomasson 2004). Adelgatan (i det följande åsyftas hela den äldre sträckningen) var också stadens huvudsakliga torggata. Den äldsta kända gatubeläggningen utgjordes av knaddersten (småsten) som lags direkt på bottenanden, och som på en del platser överlagrar lerbottnar längs med dess sträckning. Iakttagelser i angränsande tomtmarker antyder att vägen utlagts någon gång under 1200-talet (jfr. t.ex. Nyberg 1981; Thomasson 2006). Men dateringarna av själva beläggningarna är främst baserade på ett fragmentariskt keramikmaterial med långa användningsperioder.

Knadderstenbeläggningar direkt på bottensanden är kända från andra delar av stadsområdet (jfr. Mårald 2006; Mårald et al. 2007). Anläggandet av dessa verkar visserligen inte ha skett vid ett och samma arbetsföretag, de fåtaliga dateringarna är för spridda för att antyda något sådant, men de verkar ha tagit sin början under andra halvan av 1200-talet och pågått en bit in i nästföljande sekel. I de områden där lerbottnar fortfarande användes, innebar detta att aktiviteterna inkorporerades i annat rumsligt ramverk än tidigare.

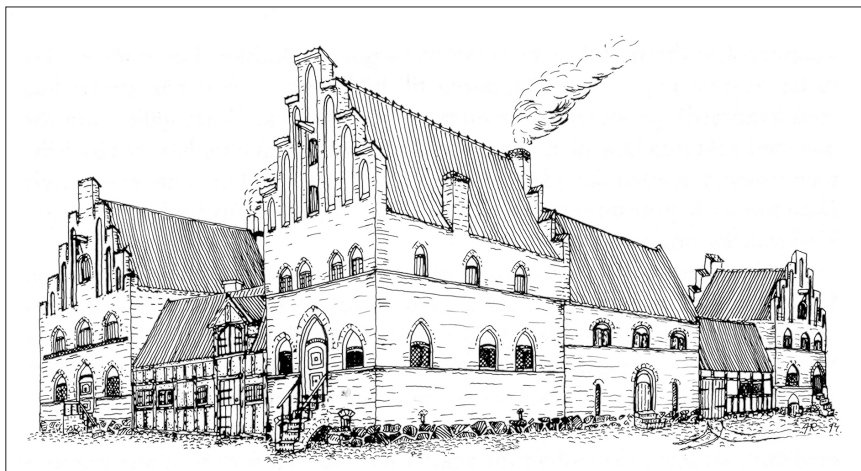
Bebyggelse längs med Adelgatan

Efter en kortare bebyggelsehistorisk lakun, reglerades lerbottensområdet i kvarteret Liljan under början av 1200-talet (Larsson & Balic 2005). En nordsydlig ränna avdelade området i två tomter, där även några de lerbottnar som anlades var försedda med trälock för att hindra igensandning under de perioder de inte var i användning. **Lerbottnarna tas ur bruk under slutet** av samma sekel. Efterhand uppförs byggnader i olika typer av konstruktioner som skiftesverk, resvirke och lerklinade takremshus (Thomasson 2006). Av allt att döma respekteras den äldre ursprungliga tomtindelningen fortfarande, med det tillägget att flera tomter avstyckats i området, och bebyggelsen orienteras i förhållande till Adelgatan. Under början av 1300-talet bebos den västra tomten av människor som bedriver garveriverksamhet. På de olika tomterna förtätas bebyggelsen, och källare anläggs under sidohusen på gården.

Lerbottnarna i de västra delarna av sandreveln anlades först under slutet av 1200-talet (Kling & Lindgren Hertz 1990). Visserligen var bevaringsförhållandena inte de bästa, och visserligen var dateringsunderlaget inte tillräckligt för mer preciserande utsagor, men förhållanden indikerar att området inte utnyttjats lika intensivt som i kvarteret Liljan. Efter en förhållandevis kort period förändras markutnyttjandet. Någon gång under början av 1300-talet etableras en stadigvarande bebyggelse som var orienterad ut mot den *laange Adelgade*. Förmodligen var husen uppförda i samma typ av varierade byggnadsskick som i kvarteret Liljan. Men en betydande omdaning var att bebyggelsen avgränsades gentemot förstranden med ett plank, och att kvarteret i väster avgränsades av en knadderstenslagd gata, Fiskaregatan. På granntomten väster om Fiskaregatan, i kvarteret Neptun, etableras bebyggelsen ungefär samtidigt (Andersson & Rosborn 1976; Reisnert 1994). På hörntomten anlades en källare med gaveln ut mot Adelgatan. Lämningarna efter anslutande samtida bebyggelse var fragmenterad. Senare under 1300-talet fanns emellertid en anslutande länga med en stor tegelmurad hårdplatta vilket tillsammans med rikliga förekomster av slagg pekar på att gården bebotts av en smed. Slagg fanns emellertid även i lager som stratigrafisk kunde knytas till den äldre bebyggelsen, vilket bör betyda att gården även inledningsvis inhyst en smedja. Planket och den tydliga uppdelningen av privat tomtmark och offentligt gaturum är att betrakta som regleringar av området, vilket innebar att kvarteren Fisker och Neptun stadfästes med dess nuvarande utbredning. Det betydde också att förstranden och stadsområdet formaliserades som två olika rum med olika uppsättningar av anknyttande rättigheter.

Längre österut längs med Adelgatan, i korsningen mot det som under medeltiden benämndes Fergestrede, fanns de lübska bodarna (Reisnert 1994). Via Fergestrede, idag Frans Suellsgatan, transporterades inkommande gods från hamnen in till staden. Under slutet av medeltiden bestod bodkomplexet av flera grundmurade byggnader spridda på olika tomter, bland annat två gavelvända hus ut mot Adelgatan. Men ett av de äldsta husen byggdes med långsidan gentemot Fergestrede redan under slutet av 1200-talet (Fig. 7). Det fungerade som en kombination av pack- och salshus, och placeringen gentemot en av stadens viktigaste vägar

för inkommande gods var synnerligen väl lämpad. Byggnadens utformning stämmer tämligen väl överens med yngre men medeltida kompanihus (jfr. t.ex. Holmberg 1969; Andersson 1972), vilket tillsammans med namnet *de lübska bodar* bör innebära att det byggts som laghus för köpmän från staden Lübeck (jfr. Reisnert 1994).

Figur 7. Rekonstruktion av de Lübska bodarna (Dringenbergska gården) som de kan ha sett ut under slutet av 1300-talet. Huset med långsidan mot gatan, bakom det gavelvända större huset, är laghuset från slutet av 1200-tal. Från Reisnert 1994.

Sögningsgårdarna

I de östra och norra begränsningarna av kvarteret von Conow grävdes under mitten av 1200-talet ett system med rännor (Reisnert 1993; 1994). Eftersom det inte fanns några samtida lämningar i anslutning till dessa rännor, bör de ha syftat till att dränera och/eller tomtlägga området. I vilket fall torde det röra sig om bebyggelseförberedande åtgärder, som markerade kvarterets utbredning. Senare under 1200-talets anläggs två större garveribassänger i området, samtidigt som en ny nordsydlig ränna grävs något längre västerut än tidigare. Garveribassängerna togs ut bruk under den sista fjärdedelen av 1200-talet. Istället byggdes två hus som var gavelvända mot Själabodsgatan, varav det ena var uppfört i resvirke. I ett av husen fanns en kraftig ugsanläggning, som förmodligen fungerat som bakugn. Kring sekelskiftet 1300 uppfördes ett tegelhus inne på tomten. Byggnaden hade välvd källarvåning och fungerade som magasin och/eller kontor, medan övervåning varit bostad. Bebyggelsen mot Själabodsgatan förtätas successivt under loppet av 1300-talet. Fram emot slutet av detta sekel tillförs ytterligare ett stenhus, denna gång utmed Kalendegatan i väster. Utrymmena mellan byggnaderna stenläggs och bildar väldefinierade passager på gården. I ljuset av de arkeologiska undersökningarna framstår tomten som tämligen omfattande. Den var belägen i anslutning till S:t Petri kyrka, omfattade ett kvartershorn och hade kvadratisk form. Likheter med de s.k. centralhustomter är påtagliga (jfr. Hæddersdahl 1987). Karakteristiskt för dessa var stora kvadratiske tomter, grundmurade bostadshus indragna på tomten och kringliggande ekonomibyggnader mot gatan, ibland omgärdades tomten av en mur. Gårdstypen finns representerad i hela Nordvästeuropa, där de närmaste parallellerna återfinns i kanikerresidensen i Köpenhamn. Centralhustomterna har konstaterats vara det lantliga frälsets sögningsgårdar,

när de besökte sina egendomar i städerna, och som genom en annan typ av arkitektonisk ordning markerade sin urbana närvaro.

I periferierna

I de södra delarna av kvarteret Claus Mortensen utfördes samma typ av bebyggelseförberedande åtgärder någon gång under slutet av 1200-talet (Andersson 1982; Reisnert 1993). Större dränerande och tomtmarkerande rännor grävdes längs med ett existerande vägstråk. På tomtmarken innanför påträffades olika typer av gropar och en nedgrävd tunna som tyder på existens av någon typ av bebyggelseaktiviteter. Dessa kunde emellertid endast dateras med hjälp av keramik till en något vidare ram, 1200–1300-tal, och inte stratigrafiskt knytas till rännorna, men bör kunna relateras till det äldsta markutnyttjandet. Vid sekelskiftet 1300 anläggs flera hus som orienterades med gavlarna ut mot vägsträckningen, som nu har blivit stenlagd. Ett av husen var försett med en stor bakugn vars dimensioner antyder verksamhet långt utöver den egna familjens behov.

Under början av 1300-talet inleddes arbetet med att gräva en vallgrav i öster (Andersson 1982; Lindgren Hertz 1978). I norr grävdes graven genom några lerbottnar, som använts under slutet av 1200-talet (Andersson 1982). Efter anläggandet förändrades markutnyttjandet och området togs anspråk för bebyggelse. Två större hus byggdes, som vardera var uppdelade i minst tre rum. Varje rum hade separata ingångar och eldstäder, vilket bör betyda att det varit separata lägenheter eller bodar snarare än olika rum i en integrerad byggnadskropp. Förmodligen har byggnaderna bebotts av tillfälliga besökare eller lönearbetare. Längre söderut längs med vallgraven etablerades under mitten av 1300-talet enklare hantverksbodar (Wilhelmsson 1978). Bland annat byggdes en mindre stuga i resvirke och lerkline, där det fanns en stående vävstol. Fyndmaterialet visar att man förutom väveri även bedrivit såväl skinn- och ben/hornhantverk.

De många berättelserna

De fragmentariska berättelserna från olika delar av staden berör en mängd olika aktörer från olika delar av samhället, som agerat utifrån olikartade förutsättningar. Skillnaderna gentemot det säsongsmässiga marknadsutnyttjandet är betydande. På samma gång förekommer de karakteristiska lerklädda groparna, som betydelsebärande symboler för de transaktioner som ägde rum i samband med Skånemarknaden, och varaktig bebyggelse. Men det är de uppsättningar av föreställningar som är knutna till bostaden som bör ha legat till grund för att även lerbottenaktiviteterna tvingats in i ett mer reglerat rumsligt ramverk. Strandplatsen blev kategoriserad som boplats, och precis som bland äldre och samtida bebyggelseenheter fanns en tydlig åtskillnad mellan offentligt och privat rum, som relaterade till sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden. Rättigheten att bedriva borgerliga näringar och de skyldigheter som var knutna till dessa var villkorade av bruksrätter till definierade rumsligheter och fast boende (jfr. Tomner 1971:229; Saunders 1991). Både bagarfamiljen i kvarteret Claus Mortensen i stadens periferi och frälsepersonen i kvarteret von Conow invid kyrkan hade att förhålla sig till dessa rumsliga strukturer. Men detta gällde även avgränsningen av själva stadsrummet. I norr gjordes en tydlig avgränsning gentemot förstranden, som efter detta, från 1300-talet, definierades som marknadsområde för den landade sillen (jfr. Reisnert 2006) och där kungens fogde eventuellt residerade på Flynderborg. I öster grävdes under samma period en vallgrav. Sammantaget innebar detta dels att stadsrummet fick tydliga begränsningar, dels

att den varaktiga tätbebyggelsen åtskildes från marknadsområdet. Det senare har även kunnat konstateras på en del andra platser, där det tolkats som ett uttryck för utökade förläningar av handelsrättigheter och närvaro av nya självständiga grupper av stadsinvånare (jfr. Ersgård 1988:202 ff). Att dessa grupper även fanns representerade i Malmö bör vara ställt bortom allt tvivel. Men frågan om förläningar bör snarare ses i ljuset av etableringen av varaktig bebyggelse, vilket innebar att aktiviteterna på platsen kom att omfattas av vad som kunde förlänas.

Under 1200-talet och inledningen av 1300-talet finns också en tydlig närvaro av hantverkare som inte bara var knuten till produktion av prestigeföremål, utan vars verksamheter mer relaterade till nyttoproduktion och en sekundär industrisektor (jfr. Blomkvist 1982). Bland berättelserna finns exempel på att smeder, garvare, vävare och bagare bedrivit verksamhet på platsen och som till skillnad från den yngre järnålderns hantverkare haft sin stadigvarande bostad på strandplatsen. Förutom hantverkarna befolkades staden av utländska köpmän, som i Malmö åtminstone har uppfört ett laghus. Jämte dessa fanns frälsepersoner som hade sina sögningsgårdar i staden. Möjligen kan personerna som byggde stenhuset i kvarteret von Conow tillhört samma nätverk av personer som Erland Erlandson. Han tillhörde släkten Galen, som var en gren av den mäktiga Hvideätten, och var bror till den namnkunnige ärkebiskopen Jacob Erlandson (Reisnert 1993). Som ärkediakon och tillhörande rikets mäktigaste frälse, två grenar av samma träd, deltog han aktivt i den politiska händelseutvecklingen. Donationerna till kyrkorna i Övre och Nedre Malmö var ett sätt att befästa och att bibehålla sin samhälleliga statusposition samt att befästa sina världsliga och andliga intressen på de båda platserna.

Det fragmentariska källmaterialet antyder en successiv reglering av stadsområdet, snarare än en utläggning vid ett och samma tillfälle. Detta gäller utläggandet av tomter under 1200-talets början i kvarteret Liljan, i mitten av 1200-talet i kvarteret von Conow och under perioden från slutet av 1200-talet till början av 1300-talet i kvarteren Fisker och Neptun. Det gäller också utläggningen av gatunätet, som gjordes under 1200-talet och början av 1300-talet. På ett par platser är det möjligt att få en uppfattning om vilka som utfört beläggningsarbetena. Längs med Fiskaregatan och Södregatan levde smeder, vars avfall i form av slagg tillsammans med småsten använts i gatans knadderstensbeläggning. Förhållandena tyder på att det funnits normer eller regeluppsättningar för att hantera förvaltning, utbyggnader och bebyggelse samt någon typ av organisation eller sammanslutning för att praktiskt hantera och upprätthålla detta. Ansvar för tomtinnehavarna att upprätthålla gatorna och för staden att tillhandahålla bodlängor till besökande (jfr. Drottningtorget) samt att förorenande verksamheter som garverier skulle bedrivas i stadens periferier (jfr. flytten av verksamheten i kv. von Conow och Liljan) är sådant som omnämns i samtida utländska byggnadsföreskrifter (jfr. Holst 2002) och i senare stadslagstiftningar som Christian II:s stadslag (CIISL). År 1333 medbeseglades ett försäljningsbrev av tre rådmän i Malmö (Tomner 1971:207), vilket innebär att det då funnits ett fungerande råd på platsen. Försäljningen gällde några bodar till dominikanerna i Lund, vilket relaterar till förvaltningen av platsen och som väl ligger i linje med de omständigheter som antyds av det fragmentariska arkeologiska materialet. Att det redan under mitten eller slutet av 1200-talet funnits ett fungerande råd på platsen förefaller m.a.o. inte osannolikt, och är dessutom känt från andra platser i regionen under denna period (jfr. Tomner 1971:207).

Kungamaktens anspråk på platsen bör både ha varit knutna till innehav av rättigheter i själva stadsområdet, möjligen knutet till egendom i Övre Malmö, och hävdande av regaliarättigheter. Vad gäller det senare bör detta inledningsvis ha utgått från rättigheter knutna till förstranden.

Men en kanske mer betydande konsekvens av etableringen av den varaktiga bebyggelsen var, att denna inte längre omfattades av Övre Malmös hävdvunna bruksrättigheter till strandplatsen utan kom att hamna i en annan rättslig kategori, vars tillblivelse, såsom det stadgats i Jyllandslagen, formellt villkorades av kungliga tillstånd. Till detta kommer strand- och strömregalet, med tillhörande rättigheter att kräva passageavgifter, och kungens domsrätt (över stadigvarande befolkning). De kungliga anspråken kan med någorlunda tillförlitlighet knytas till dess mandat att hävda regalierättigheterna, dels generellt till förstranden, dvs. någon gång under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet, dels till etableringen av den varaktiga bebyggelsen, dvs. andra halvan av 1200-talet. Erik Plogpenningss hembgift till dottern Sofia och Valdemar Birgersson år 1260 bör relateras till denna dubbla uppsättning av snåriga rättigheter till strandplatsen. Att kungamakten också gynnade platsen som fredgarant och stadsherre medverkade inte negativt på dess status i förhållande till andra köpstäder.

Landskapet, urbaniteten, aktörerna och Malmö

Förändringarna av strandplatsen och flyttmönstren var intimt sammanknutna med avgörande förändringar i landskapet. Beveklsegrunderna för en befolkning att bosätta sig i staden var inte bara villkorad av personliga handlingar, där människor hade ett närmast obegränsat aktörsutrymme. Av avgörande betydelse var att många av de stora aristokratiska egendomarna delades upp i mindre landbodrivna enheter under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet, med medföljande emancipation av människor i beroendepositioner på godsens (jfr. Thomasson 2005). Som en följd av detta etableras de karakteristiska byarna med mindre kärnfamiljsbaserade gårdar, individuella tegar i gemensamma vångar i en bygemensam produktionsorganisation. Senare under slutet av 1200-talet och under 1300-talet flyttas många av huvudgårdarna ut från byarna och gemensamma samverkade driftssystem. Drivkrafterna i denna utveckling var sociala konflikter mellan frälset och bönderna och en kraftigt ökande befolkning (fram till mitten av 1300-talet). Produktionen på de mindre gårdsenheterna var mer inriktad på agrarproduktion, vilket medförde att man i tillgången på basvaror och nyttoprodukter i högre utsträckning var beroende av hantverkare och köpmän i städerna. Frälset var i sin tur beroende av att avsätta det agrara överskottet för att få tillgång till de prestigeprodukter som var nödvändiga för att upprätthålla livsstil och auktoritet. Städerna var med andra ord centrala i upprätthållandet av den rurala ekonomin. De tjänade både som centrum för hantverksproduktion, som försörjde bönder och frälse med produkter, och noder i fördelningen av överskottet i agrarproduktionen (jfr. Saunders 1991:300). Städer och byar förutsatte på detta sätt varandras existens i ett nytt feodalt landskap, med andra uppsättningar av koncentrationer av ickeagrara resurser. Aktörerna var bundna i strukturella omständigheter som både var möjligheter och begränsningar för handlingsutrymmet. Staden erbjöd för många människor både en lösning på svårlösta problem vid egendomssuccession (arvstviser) på de agrara bebyggelseenheter, som tillkommit till följd av befolkningsökningen, samtidigt som det innebar ett visst mått av oberoende gentemot frälset.

Ur flera aspekter var förändringarna väsentliga i förhållande till omständigheterna under yngre järnålder. De aristokratiska miljöerna hade förlorat sin roll som de huvudsakliga koncentrationerna av ickeagrara resurser. Visserligen var frälsets huvudgårdar (världsliga och andliga) även fortsättningsvis tillsammans med kronans länscentra de viktigaste arenorna för kontroll över agrarproduktionen, och huvudsakliga centrum för administrativa och militära funktioner. Frälset på huvudgårdarna hade också tillförts rättsliga funktioner uttryckt i förlänad

domsrätt (landbirk, vornedskap). Men ickeagrara resurser knutna till hantverksproduktion och köpenskap var allt högre utsträckning sedan 1200-talet lokaliserat till städer. Några av dessa hade möjligen sitt ursprung i aristokratiska miljöer (ex. Lund och Tommarp i Skåne), medan de allra flesta hade sin upprinnelse i säsongsmässigt utnyttjade kustplatser.

Även fördelningen av ideologiska och rättliga platser i landskapet hade förändrats. De viktiga gravfälten övergavs och religionsutövandet koncentrerades till kyrkor, vilka även var fundamentala administrativa centra med vissa rättsliga funktioner. Tingsplatser, som den i Oxie, fortsatte att vara områdets mest betydelsefulla plats för administration och rättutövning. Det som förändrats var emellertid de nära banden mellan kult och rättsutövning, där de ceremonier som utfördes vid sammankomsterna, i förhållande till den kyrkliga liturgin närmast kan betecknas som profana. Men även ramverket hade successivt under tidigmedeltid förändrats. Tingsplatsen fungerade i förhållande till ett territoriellt definierat område i form av Oxie härad.

Längs med kusterna fortsatte det hävdvunna utnyttjandet av allokativa resurser (jfr. Ersgård 1988:170 ff). Användandet var diversifierat och förändrades över tid. Det finns exempel som indikerar marknadsorienterade och möjligen säsongsmässiga aktiviteter med en viss institutionell struktur, vilket möjligen illustreras av *Lübeckerkapellet* i Dalköpinge öster om Trelleborg (jfr. Söderberg 2000a:280). Andra platser visar på stadigvarande bebyggelse och institutionell struktur men utan att det finns formella stadsrättigheter. I Torekov, på Bjärehalvön i nordvästra Skåne, anlades en kyrkobyggnad under 1200-talet som under loppet av 1300- och 1400-talet utvidgades och kompletterades med stadigvarande stadsliknande bebyggelse (jfr. Ersgård 1988:170 ff). En tendens i kustutnyttjandet är emellertid att lerbottnarna försvann under början av 1300-talet och ersattes av bebyggelse av mer diffus karaktär (Ersgård 1988:181). En del platser levde vidare som säsongsmässigt nyttjade platser eller fiskelägen, medan andra även fortsättningsvis (t.ex. Dragör) var stora marknadsområden med differentierad bebyggelsestruktur.

Kustplatserna var koncentrationer av ickeagrara allokativa resurser, de hade inte auktoritativa funktioner som verkade utanför den egna rumsligt definierade jurisdiktionen. Platserna legitimerades av olika typer av särrättigheter i förhållande till det agrara omlandet. Kyrkoorganisatoriskt utgjorde kuststäder, men troligen även marknadsplatser som vid stranden i Dalköpinge, egna socknar eller gemenskaper; de var s.k. slutna enheter (jfr. Andrén 1985). Rättsligt var platserna egna jurisdiktioner med speciella rättsregler. I städerna fanns särslagstiftningar (birkerätt) och där fanns egna ting (bytingen) som var jämställt med häradstingen. Bytinget i Malmö och häradstinget i Oxie verkade på samma nivå under landstinget i Lund. Även på marknaderna bör särskilda rättsregler ha rått, i likhet med de statuter från början av 1400-talet som rörde Skånemarknaden och som är kända från Malmö (Modbogen), Skanör och Falsterbo (jfr. Tomner 1971:217).

De många berättelserna från strandplatsen nedanför byn Övre Malmö återspeglar och strukturerar de urbana förändringarna. Den symboliska ordningen under yngre järnålder, där boplatser i huvudsak var skilda från kustplatsernas allokativa resurser utmanades av den framväxande varaktiga bebyggelsen. De betydelseskapande marknadsaktiviteterna associerades med andra ord med varaktig bebyggelse, vilket gjorde att två sedan tidigare väsensskilda uppsättningar av regler kom att kombineras. Aktörer i detta sammanhang var många olika kategorier av människor, från inflyttande hantverkare, varav många som bör ha stått i

beroendeförhållande på de aristokratiska gårdarna (och även som boende i städerna kan ha gjort det; jfr. Andrén 1985), till aristokraterna själva och utanifrånkommande köpmän. Den varaktiga bebyggelsen innebar att kustaktiviteterna inte längre omfattades av bruksrättigheter, utan var tvungna att inordnas i den symboliska ordning som associerades med boplatser. Innehav av territoriellt definierade tomter kopplades till rättigheter och skyldigheter knutna till ickeagrara näringar, verksamheterna blev villkorade av bofasthet. På samma sätt fick den varaktiga bebyggelsen inordnas i den symboliska ordning som förknippades med ickeagrara aktiviteter. Kusternas sociopolitiska ställning, samt inställningen till främmande besökare, till köpenskap och marknadsaktiviteter (som även motiverades av kristendomens tveeggade förhållningssätt till handel och köpenskap) bör ha bidragit till att städerna liksom kustorterna även fortsättningsvis strukturerades som enklaver i landskapet.

Kungamaktens agerande utgick från en kombination av regalrättsliga anspråk och det faktum att platsen ändrat karaktär. Från att ha varit aktiviteter som omfattats av lokalbefolkningens hävdvunna bruksrättigheter, omfattades den varaktigt bebodda platsen av vad som kunde komma i anspråk som kungliga rättigheter. När Magnus Eriksson, Sveriges, Norges och Skånes konung, utfärdade de äldsta kända privilegiebrevet för Malmö år 1353 (jfr. Tomner 1971:173) stadfäste han en rådande symbolisk ordning; att det till platsen fanns en speciell uppsättning av regler. Legitimeringen av platsens status var inte bara villkorad av en konsekvent och övergripande maktutövning, då skulle orter som Dalköpinge och Torekov försetts med en liknande status. Det var fråga om ett gynnande av vissa orter framför andra, i egenskap av beskyddare och fredsgarant. Det var fråga om maktutövning att (kunna) kontrollera städerna som allokativa ickeagrara ekonomiska institutioner.

Att det också fanns ett borgerskap i staden som medverkade till att platsen skulle kategoriseras som stad talar inte bara deras egen utsago om sig själva som *Villanorum* i inskriptionen runt sigillet från år 1350. De tydliga åtskillnaderna mellan offentliga och privata utrymmen samt den brokiga men tätbebyggda och särskilda bebyggelsen visar att man agerade för att den även skulle *igenkännas* som sådan. En väsentlig manifestation av detta var stadens nya gotiska tegelkatedral, som för alla och envar gjorde det klart att Malmö tillhörde en exklusiv skara platser längs med Östersjöområdets kuster.

Summary

The title of the article: *S^cVillanorum de Malmøghae*, refers to an inscription on a seal from a letter written in the year of 1350, sent by the council of Malmö to their colleagues in Rostock. The motif depicts a Romanesque church flanked by the moon and a star, and the inscription states that the letter was sent on behalf of the burghers of Malmö. The seal reveals a message that Malmö should be recognised as a peaceful place inhabited by trustworthy people. The seal also forms a point of departure discussing the motley road toward medieval towns in general and the town of Malmö in particular.

During the late Iron Age (500–1050 AD) non-agrarian resources were mainly scattered within three different environments. Aristocratic estates were the principal concentrations of administrative, military and economic functions (both agrarian and non agrarian production). There were some ideological (i.e. cultic) ceremonies tied to the governing and lifestyle of a magnate. Access to the estates was restricted to the family and invited persons. Ceremonial places, such as grave fields and thing-places, were the main arenas and holders of ideological

and legal functions of fixed political entities, as legal acts and cult were closely interwoven. Thirdly, along the coastlines there were concentrations of non-agrarian economic functions, such as market places, places of production of prestige artefacts, together with facilities, in order to extract marine resources. Most of these places hosted temporary or seasonal activities on topographically demarcated positions for a widely defined hinterland and anonymous visitors and merchants. There seems to have been a firm spatial divide towards the agrarian settlements, which were situated in the inland.

The first activities on the topographically well defined area that was to be the town of Malmö are diffuse and difficult to date and interpret. Most probably they refer to seasonal activities connected to extraction of marine resources, undertaken by locals, most probably living in the nearby agrarian settlement of Övre (eng: upper) Malmö, during the 11th and beginning of the 12th centuries. At the end of the 12th and the following 13th century a myriad of clay-dressed pits were constructed along the coastline, representing a practical way of handling fish catches, and symbolic demarcations of proper ways of dealing with the fish as trading goods. From the later part of the 13th century onwards, several of the well known features of a medieval town were constructed. A permanent settlement situated on successively added plots and blocks, paved streets, a new town church and maybe a castle, situated in a more defined spatial framework characterised the place. Those who lived in the town were artisans, landed nobility, and foreign merchants as well as representatives of the king and the church.

Simultaneously with the development of Malmö as a town, a large proportion of the great aristocratic estates were dispersed into smaller agrarian units held by emancipated leaseholders, organised in villages. The forces behind the development were tension between farmers and the nobility, and a huge population growth. In this new landscape towns became central institutions to the maintenance of the rural economy. They were not only centres for smaller commodity production, supplying both peasants and lords with everyday artefacts, but also markets functioning as centres for the distribution of agrarian surplus. For the agrarian population, towns also served as a solution to problems concerning shortage of available land and dependence upon feudal lords.

The changing activities in Malmö are interpreted as structured by both reflexive individual and collective actions and structural circumstances. The structural settings connected to the traditional rights of use in relation to the coastline, are seen as the principal starting point in dealing with non-agrarian economical functions. Gradually, when the marine resources became vital and desirable goods, some of the coast places became increasingly important for trading networks (the Hanseatic League), the nobility, and the king. It was, however, probably the change from seasonal activities to permanent settlement which challenged the symbolical ordering of the non-agrarian recourses. Settlements were connected to different sets of rules, not only tied together with trade and elaborated crafts production. Due to these circumstances the population could gain legal independence, since the places for non-agrarian activities still were enclaves in the landscape. At the same time, the king could exercise different kinds of dominion, both connected to him as the principal maintainer of law and order over a fixed population and according to the regal rights. But it is not only the symbolical meaning of the town seal that states that the inhabitants acted in order to be recognised as burghers and the place as a town. Even more important were the investments in the town's appearance: i.e. well defined public and private spatial structures and architecture. The new huge gothic cathedral,

erected in brick in the beginning of the 14th century, signalled that Malmö belonged to an exclusive group of Baltic coastal places.

Litteratur

- Almqvist, U. & Persson, G. 1987. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Kv. Gyllenstjärna. *Stadsantikvariska avdelningen, Malmö Museer*. Arkivrapport (MMA 61:13).
- Andersson, C. 1982. Rapport Drottningtorget, nov-dec 1982. *Stadsantikvariska avdelningen, Malmö Museer*. Arkivrapport (MMA G08:06).
- Andersson, K. 1972. Begynnande stadsarkeologi i Ystad. *De Ystadio. Ystad Fornminnesförening XVII*: 9–34.
- Andersson, L. & Rosborn, S. 1976. Kv. 35 Neptun, Kv. 46 von Conow. En översikt av grävningsresultat sammanställt av Lars Andersson och Sven Rosborn. *Aktuella medeltidsgrävningar i Malmö I*. 1975–76). Malmö Museum. Stadsantikvariska avdelningen. Malmö.
- André, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 13. Lund.
- André, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*: 142–193. Stockholm.
- André, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. I: Jennbert, K., André, A. & Raudvere, C. (red.) *Vägar till Midgård 2*: 299–342. Lund.
- Bager, E. 1971. Malmö byggnadshistoria till 1820. I: Bjurling, O. (red.) *Malmö Stads Historia I*: 254–404. Malmö.
- Becker, N. 2006. Gårdar på rad. *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*. I: Larsson, S. (red.) *Skånska städer*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Billberg, I. 1993. Det reglerade marknadsområdet. *Elbogen 1993. Malmö Fornminnesförenings årsskrift*: 116–127.
- Björhem, N. & Magnusson Staaf, B. 2006. *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder. Öresundsförbindelsen och arkeologin*. Malmöfynd nr 8. Malmö Kulturmiljö.
- Blomkvist, N. 1982. Samhällsekonomi och medeltida stadstillväxt – till frågan om generella förklaringar. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift Nr. 3*. Stockholm.
- Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Uppsala.
- Brink, S. 2004. Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. I: André, A., Jennbert, K. & Raudvere C. (red.) *Ordning mot kaos. Studier av Nordisk förkristen kosmologi*: 291–316. Vägar till Midgård 4. Lund.
- Brorsson, T. 2006. Spåren av tyska köpmän. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*: 194–205. Stockholm/Malmö.
- Callmer, J. 1995. Hantverksproduktion, samhällsförändringar och bebyggelse. Iakttagelser från östra Sydskandinavien ca. 600–1100 e. Kr. *Produktion og samfunn. Universitetets Oldsaksamling*: 39–72. Varia 30. Oslo.
- Cardell, A. 2005. Bilaga 3. Sorterade sillar för saltning. Arkeologisk slutundersökning 2004. Kvarteret Liljan 2 och 22, Malmö. I: Larsson, S. & Balic, I. (red.) *UV Syd dokumentation av fältarbetsfasen 2005:6/Malmö Kulturmiljö, enheten för arkeologi, rapport 2006:2*. Malmö.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- CIISL: Christian II:s världsliga ordonnanser. *Samling af gamle Danske love* udgivne med Indledninger og anmærkninger og tildells med oversættelse af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, 1824. Fjerde del: 71–133. København.
- Einarsen, C. 2002. Kyrkogård och kapell. *S:t Jörgen mitt i medeltiden. Malmö nr 7*: 15–22. Malmö Kulturmiljö. Malmö.
- Erikson, M. 1997. Öresundsförbindelsen. Landskapshistorisk studie för Yttre Ringvägen mellan Lockarp i Malmö stad och Burlövs kommun. Stadsantikvariska avdelningen, Malmö Museer. Stencil, MMA.

- Ersgård, L. 1988. 'Vår marknad i Skåne'. *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden. Lund Studies in Medieval Archaeology* 4. Stockholm.
- Ersgård, L. 2006. Lerbottnarna och det tidigmedeltida samhället. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*: 49–63. Stockholm/Malmö.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley & Los Angeles.
- Gurevitz, A. J. 1979. *Feodalismens uppkomst i Västeuropa*. Stockholm.
- Gustin, I. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm.
- Hedeager, L. 1999. Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape. I: Gustavsson, A. & Karlsson, H. (red.) *Glyfer och arkeologiska rum-en vänbok till Jarl Nordbladh*: 229–252. Gotarc Series A, vol. 3. Göteborg.
- Heimer, O. 2008. *Aristokraten i Lockarp*. Malmö Kulturmiljö, i tryck.
- Hoff, A. 1998. *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag till forståelsen av landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900–1250*. Århus.
- Holmberg, R. 1969. Rådhus och gillehus, bodar och köpmanshus i Skånes medeltidsstäder. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1969*. Malmö.
- Holst, J. C. 2002. Lübisches Baurecht im Mittelalter. *Jahrbuch für Hausforschung. Band 49. Historischer Hausbau zwischen Elbe und Oder*: 115–182.
- Hæddersdal, E. 1987. Omkring den middelalderlige bebyggelse. *Hikuin 13*: 7–32. Højbjerg.
- Isberg, A. U. 1976 [1875]: Karta öfver Malmö Stad i forna och nutida dagar. Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1975.
- Iverson, P. 2008. *Jorden, makten och politiska strategier i Lockarpsområdet 500–1200 e.Kr*. Malmö Kulturmiljö, i tryck.
- Jørgensen, J. U. 1968. Regale. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*. Band XIII: Sp. 705 f. Malmö.
- Jørgensen, J. U. 1972. Strandrätt. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*. Band XVII. Sp. 292–294, Malmö.
- Kling, J. 2006. De religiösa institutionerna i Malmö. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*: 108–115. Stockholm/Malmö.
- Kling, J. & Lindgren-Hertz, L. 1990. Ett medeltida strandområde. Kvarteret Fisker. *Rapport nr 3. Malmö Museer, Stadsantikvariska avdelningen*. Malmö.
- Larsson, S. & Balic, I. 2005. Arkeologisk slutundersökning 2004. Kvarteret Liljan 2 och 22, Malmö. *UV Syd dokumentation av fältarbetsfasen 2005:6 Malmö Kulturmiljö, enheten för arkeologi, rapport 2006:2*. Malmö.
- Lilja, S. 1990. Urbanisering i långtidsperspektiv. Några teorier och ett empiriskt exempel. *Scandia* 56:2: 193–229.
- Lindgren Hertz, L. 1978. Stadsgraven. Kvarteret Humle. En presentation av en stadsarkeologisk utgrävning i Malmö. *Malmö Museum, Småskrift nr 3, 1978*. Malmö.
- Meyer, P. 1959. Fiskeriet. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*. Band IV: Sp. 327–330, Malmö.
- Mårald, I. 2006. Hållplatser på vägen till köpstad. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*: 88–107. Stockholm/Malmö.
- Mårald, I. 2007. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning 2002. Kv. Gyllenstjärna 27. Dokumentation i samband med markexploatering. Malmö Stad, RAÄ 20, Skåne län. *Malmö Kulturmiljö, Enheten för arkeologi. Rapport 2007: 025*. Arkivrapport (MMA 61:18).
- Mårald, I., Sjöstrand, U. & Thomasson, J. 2007. Det äldre gatunätet i Malmö. Dokumentation i samband med schaktningsövervakning i Södegatan, Skomakaregatan, Baltzarsgatan och Per Weijersgatan. Malmö stad, RAÄ 20, Skåne län. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning 1999. *Malmö Kulturmiljö. Enheten för arkeologi, rapport 2007:64*. Malmö.
- Niitemaa, V. 1972. Strandrätt. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*. Band XVII: Sp. 289–292, Malmö.
- Nyberg, T. 1981. Rapport över antikvarisk kontroll samt arkeologisk dokumentation utförd av personal från Stadsantikvariska enheten, Malmö museer i samband med fjärrvärmearbeten i Östergatan, Malmö september 1981.

- Reisnert, A. 1993. Malmös östra delar under 1200-talet. *Elbogen 1993. Malmö Fornminnesförenings årsskrift*: 128–151.
- Reisnert, A. 1994. Gårdar och hus i 1300-talets Malmö. *Elbogen 1994. Malmö Fornminnesförenings årsskrift*: 9–44.
- Reisnert, A. 1997. The City of Malmö and the Castle of Malmöhus. I: Alttola, K., Drake, K., Pospieszny, K. & Uotila, K. (eds.) *Castella Maris Baltici 3-4*: 159–165. Archaeologica Medii Aevii Finlandiae V/Muzeum Zamkowe w Malborku. Gdansk.
- Reisnert, A. 2006. Från sillamarknad till garnisonsstad. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. Stockholm/Malmö.
- Rudebeck, E. 2002. Vägen som rituell arena. I: Jennbert, K., Andrén, A. & Raudvere, C. (red.) *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*: 167–202. Vägar till Midgård 2. Lund.
- Saunders, T. 1991. *Marxism and Archaeology. The Origins of Feudalism in Early Medieval England*. Stencil (York University).
- Schalling, E. 1959. Fiskeret. *Kulturbistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*. Band IV: Sp. 337 f. Malmö.
- Schledermann, H. 1974. Tingsted. *Kulturbistoriskt lexikon för Nordisk medeltid, band XVIII*. sp. 373–376, Malmö.
- Spännell, C. & Wallebom, U. 2004. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Kv. Diana 15. *Arkivrapport Malmö Kulturmiljö* (MMA 55:07).
- Steineke, M., Ekenberg, A., Hansson, K. & Ifverson, P. 2005. Öresundsförbindelsen Sunnanå 19 A–F. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport nr 34. Malmö Kulturmiljö*. Malmö.
- Stjernquist, B. 1988. On the Iron Age Settlement at Östra Torp and the Pattern of Settlement in Skåne during the Iron Age. *Meddelanden från Lunds Universitet Historiska Museum 1987-1988*: 125–144.
- Ström, F. 1985. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Göteborg.
- Svensson, O. i tryck. Skånska ortnamn i anslutning till rättsutövning. *NORNA-rapporter*. Uppsala.
- Söderberg, B. 2000a. Vad är en köpingeort? I: Svanberg, F. & Söderberg, B. (red.) *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*: 261–309. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Stockholm.
- Söderberg 2000b. Vikingatidens boplatser i Löddeköpingeområdet. I: Svanberg, F. & Söderberg, B. (red.) *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*: 52–82. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 32. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Stockholm.
- Söderberg, B. 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Stockholm.
- Thomasson, J. 2004. A Feudal Way to Gentrify? The current understanding of gentrification and changes of social-topography in a medieval and early modern town. *Current Swedish Archaeology, vol. 12, 2004*: 187–210.
- Thomasson, J. 2005. Bybildningen och bönderna. I: Mogren, M. (red.) *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne*: 44–139. Skånska spår–arkeologi längs Västskånebanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Thomasson, J. 2006. Byggnadskulturen, stadsrummet och borgerskapet. I: Larsson, S. (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*: 170–193. Stockholm/Malmö.
- Tomner, L. 1971. Malmö Stads historia före 1500. De spridda dokumentens vittnesbörd. I: Bjurling, O. (red.) *Malmö Stads Historia I*: 173–253. Malmö.
- Ulriksen, J. 1998. *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr*. Roskilde.
- Ulriksen, J. 2002. Håndværksspor på yngre jernalders anløbspladser. I: Henriksen, M.B. (red) *Metalhåndværk og håndværkspaladser fra yngre germansk jernalder, vikingetid og tidlig middelalder*. Skrifter fra Odense bys Museer vol 9: 7–16. Odense.
- Wilhelmsson, L. 1978. Bebyggelselämningarna. Kvarteret Humle. En presentation av en stadsarkeologisk utgrävning i Malmö. *Malmö Museum, Småskrift nr. 3, 1978*. Malmö.
- Wilson, L. 1994. *Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland*. Occasional Papers in Archaeology 8. Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.